

TAJNOSTI A SKANDÁLY STAROVĚKU

Sławomir Koper

Copyright © by Sławomir Koper
Translation © Dagmar Martiníková, 2019
Copyright © ALPRESS, s. r. o.

Všechna práva vyhrazena.
Žádnou část knihy není dovoleno užít
nebo jakýmkoli způsobem reprodukovat bez písemného
souhlasu držitele práv, s výjimkou krátkých citací
nebo odkazů, které tvoří součást kritického hodnocení.

Z polského originálu
přeložila Dagmar Martiníková
Redakční úprava Anetta Nová
Grafická úprava obálky Tomáš Řízek
Vydalo nakladatelství Alpress, s. r. o., Frýdek-Místek,
v edici Klokán, 2019
shop@alpress.cz
Vydání první

ISBN 978-80-7543-970-3

Od autora

Antika byla mou první láskou z oblasti historie, a jak už to v životě bývá, po tomto citu přišly další. Navždy jsem si však zachoval značné sympatie ke starověku a průběžně jsem sledoval novinky na knižním trhu. Zájem o mou knihu *Życie prywatne i erotyczne w starożytnej Grecji i Rzymie* mě přiměl k odklonu od témat Druhé polské republiky a k návratu do časů Řeků a Římanů.

V roce 1996 se objevila kniha s identickým názvem jako kniha, kterou máte před sebou. Byl to můj vydavatelský debut, publikace vyšla v nízkém nákladu a zůstala nepovšimnuta. To je asi dobře, protože když jsem si ji před několika měsíci znova přečetl, nedokázal jsem ukrýt rozpaky. Před několika lety jsem na ni byl pyšný, k čemuž v současnosti nevidím žádný důvod. Soukromě mohu přiznat, že jediné, co stojí za pozornost, je zaujetí, s jakým jsem ji kdysi napsal. A to je všechno.

Současné vydání je prakticky nová kniha, z předchozí zůstalo sotva několik témat (atentát na Filipa II., soukromý život Julia Caesara, Hannibal, Konstantin Veliký, Julián Apostata, kapitola o Vandalech). Avšak i tyto linie byly značně rozšířeny a redigovány. Patnáct let je v životě autora hodně, dnes používám jiný jazyk, jiný je také okruh příjemců, pro něž je kniha určena.

Kniha je souborem esejí, snad historických skic věnovaných různým událostem a postavám světa antiky. Jako obvykle věnuji velkou pozornost soukromému životu zná-

mých osobností, specifice obyčejů různých kultur. Tedy překvapivým rodinným zvyklostem egyptských faraonů, fenoménu řecké lásky, zalíbením římských císařů. Odkrášluji také některé příběhy ustálené ve všeobecném povědomí. Peršané vůbec nebyli tak zlí, ani Řekové nebyli tak úžasní. Konstantin Veliký nebyl obdivovatel křesťanství, naproti tomu Vandalové mají nesprávně „přilepenou“ špatnou pověst. Císař Commodus nezahynul v aréně (jak tomu chtěli tvůrci filmu *Gladiátor*) a Sparta byla totalitním státem, jímž byli po staletích okouzleni nacisté s Hitlerem a Himmlerem v čele.

Nebyl bych sám sebou, kdybych nevěnoval pozornost roli žen. Věnoval jsem zvláštní kapitolu slavné Hatšep-sut, ženě-faraonovi Egypta. Jiný fragment knihy popisuje osudy Zenobie z Palmýry, vládkyně, která byla jen krůček od toho, aby si podřídila římské impérium. Avšak i v kapitolách věnovaných politickým událostem se proplétají dámské portréty císařoven či manželek politiků ovlivňujících probíhající události.

Někdy jsem se snažil najít řešení nevysvětlené záhady, jako například příčinu atentátu na otce Alexandra Velikého, Filipa II., či rozmotat záhadu smrti císaře Juliána Apostaty. K této tematice rovněž náleží případ utonutí Antinoose v Nilu, oblíbence a milence císaře Hadriána.

Dějiny antiky nejsou pouze velká jména a spektakulární události, ale rovněž události pevně ukotvené ve stereotypu, které ve skutečnosti vypadaly úplně jinak. Vítězné křesťanství se projevilo jako výjimečně málo tolerantní náboženství, potíralo nejen stoupence tradičních vyznání, ale rovněž i věřící, kteří měli jiný názor na aktuálně platnou doktrínu.

Málokdo si uvědomuje, že vzájemné boje mezi různými odnožemi vyznavačů Ježíše Krista přinesly více obětí než všechna pronásledování ze strany římských císařů. Film *Agora*, který se nedávno promítal, dobře vystihl

atmosféru časů na sklonku antiky a vítězího křesťanství. Vražda krásné a moudré Hypatie byla symbolem odchodu dávného světa do minulosti, stejně tak likvidace helénských olympijských her pořádaných déle než jedenáct století.

Kapitola 1

ŽENA-FARAON

Záhadná Hatšepsut

Ví se o ní jen málo, koneckonců celá věda o dějinách starověkého Egypta připomíná skládání neúplných puzzlů. Chybí většina dílků, konečnou podobu a obraz si můžeme jen domýšlet. Takřka každý badatel spatří něco jiného, co bude ukvapeně zdůvodňovat a polemizovat přitom s jinými vědci.

Avšak dokonce i to, co víme o Hatšepsut, stačí, aby se stala ikonou popkultury a patronkou amerických feministek. V Centru feministického umění v Brooklynském museu se na výstavě „Globální feminismus“ objevila její podobizna ve vybrané společnosti význačných zástupkyň krásného pohlaví... Při té příležitosti vznikla legenda o úspěšné ženě, která dokázala Egyptu zajistit úspěch mírovou vládou, odlišnou od metod používaných faraony mužského pohlaví.

Engaňované však postavu Hatšepsut odsoudili k zapomnění. Na sklonku panování jejího nástupce byly nekompromisně ničeny podobizny ženy-faraona, rozbíjeny

sochy, otloukány basreliéfy. V nejlepším případě byly pozměňovány rysy obličeje, vyškrabávány oči, odstraňovány nápisy. To, že postava Hatšepsut znovu zaujala patřičné místo v dějinách, je zásluha výhradně archeologů.

Je to také závažným problémem pro badatele. Na jedné straně feministická legenda, na druhé straně informace o ženě ovládané lačností po moci, která sebrala trůn nevlastnímu synovi Thutmosovi III. Jeho antipatie k maceše je dobře zdokumentována. Právě na jeho příkaz byly ničeny podobizny jeho předchůdkyně na trůnu. Proč však s tím Thutmos čekal tak dlouho a s odstraňováním jejího jména začal teprve až na sklonku svého dlouhého, více než třicetiletého panování? Čekal snad, až vymřou ti, kdo si pamatovali jeho macechu? Jenže vládcové si zpravidla nedělají těžkou hlavu s takovými detaily. A to je další záhada.

Podobně jako záležitost psychiky naší hrdinky, jejích sexuálních preferencí, ba dokonce pohlaví. Existuje podezření, že Hatšepsut portrétovaná jako muž byla transvestitou, transsexuálem, eventuálně lesbičkou. A to stačilo, aby z ní udělali patronku hnutí propagujících sexuální odlišnost všeho druhu. Pravda se však zdá být mnohem méně komplikovaná a vyplývá z egyptské tradice.

Docela nedávno se díky genetickému výzkumu podařilo zjistit, že mumie nalezená v roce 1903 v egyptském Údolí králů jsou vlastně ostatky Hatšepsut. Královna zemřela ve věku pětáctiřiceti let, je známo, že měla cukrovku a rakovinu jater. Takže ji nezavraždil její nástupce (takové podezření existovalo), což ale nevylučuje, že o moc mohla přijít následkem palácového převratu.

Při odchodu z tohoto světa byla spíše přesvědčena o vlastní porážce po ztrátě milovaného manžela a po smrti dcery, která měla být její nástupkyní. Osobní neštěstí pravděpodobně urychlilo její smrt.

Krvesmilstvo nad Nilem

Dějiny starověkého Egypta čítají téměř tři tisíce let. Měnily se dynastie (napočítáno jich bylo přes třicet), měnily se i zvyklosti. Časy Hatšepsut – to je období panování 18. dynastie a epocha tzv. Nové říše. Jsou to časy největšího rozmachu egyptské říše, jména tehdejších faraonů jsou známa dodnes, a to nejen v historických kruzích. Do následující dynastie patřil slavný Ramesse II. a hlavní hrdina *Faraona* Boleslava Pruse, Ramesse XIII. (ve skutečnosti Ramesse XI.); panoval necelých dvě stě let po svém jmenovci.

Pro současného Evropana bývají dynastické zvyklosti faraonů tohoto období šokující. Na jedné straně nacházíme svobodu žen (nikde v antickém světě neměly tolik osobní volnosti jako nad Nilem), na druhé straně stojí polygamie vládců, jejíž rozměry a specifika nedokážeme správně stanovit. A navíc skandální zvyklost pro člověka z 21. století – manželství v rámci rodiny. Faraonové se ženili se svými sestrami, neteřemi, ba dokonce s vlastními dcerami.

Egyptský panovník měl zpravidla hlavní ženu označovanou jako „velká královská manželka“ (titul královny nebyl znám). To však vůbec neznamenalo, že ostatní ženy z jeho harému byly výhradně konkubínami. Ony rovněž měly titul manželek a jejich počet býval někdy udivující. V panovníkově harému žily vysoce urozené Egyptanky a cizí princezny, dát dceru nebo sestru do královského harému nebylo vůbec považováno za něco ponižujícího. Co by mohlo být urážejícího na tom, legálně se vdát za faraona?

Harém krále Egypta neměl mnoho společného s používaným významem tohoto termínu. Cizí princezny měly nad Nilem vlastní dvůr, a v ničem nepřipomínaly soulož-

nice islámských vládců. Obyvatelky egyptského harému mohly svobodně opouštět jeho prostory a nemáme zmínky o tom, že by mužští sloužící byli eunuchové.

Ale existovala jiná omezení. Princezny z královského rodu nebyly provdávány do ciziny. Sňatek s cizím princem býval výjimkou, v dějinách egyptských dynastií jsou zaznamenány sotva sporadické pokusy o takové sňatky.

Dívky z královského rodu si rovněž nebraly vlastní poddané, neboť se mělo za to, že by to mohla být příčina dynastických komplikací. Tímto způsobem byla omezována početnost dynastie a zdůrazňována propast dělicí faraona od běžných smrtelníků. S problémem staropanství dcer faraonů si poradili nevšedním způsobem.

Nejdůležitější manželkou krále se stávala jeho nejblížejší příbuzná a za nejlepší ujednání se považoval sňatek s vlastní sestrou. Ale nebylo to omezeno pouze na tuto možnost. Amenhotep III. se sto let po Hatšepsut oženil s vlastní dcerou a jeho nástupce Achnaton snad dokonce se třemi. Vzhledem k tomu pak manželství mezi nevlastními sourozenci již nedělají větší dojem.

Na druhé straně vysoká úmrtnost nemluvnat a nízký průměrný věk, jakého se lidé dožívali, nutily faraony zplodit co největší počet dětí, a to s každou dostupnou ženou, neboť ne vždy mohla „velká královská manželka“ porodit následníka trůnu. V dějinách Egypta byly mnohokrát zaznamenány případy, kdy vládu přebírali synové matek nenáležících do královského rodu, v takovém případě bylo jejich právo vládnout stvrzováno vhodným manželstvím. Následník trůnu se oženil s urozenější nevlastní sestrou, a tím byl problém vyřešen.

Honba za zajištěním nástupnictví někdy vedla k nejpodivnějších situacím. Ramesse II. se chlubil faktem, že zplodil sedmdesát devět synů a padesát dcer. Mezi matkami tohoto houfu dětí byla minimálně jedna nevlastní sestra a pět cizokrajných princezen. Vezmeme-li v úvahu

sexuální aktivitu panovníka, můžeme se jen divit, že se proslavil válečnými výpravami. Kdy na ně vůbec nacházel čas? Jiná věc je, že Ramesse II. žil na egyptský standard mimořádně dlouho, téměř devadesát let (panoval déle než šedesát roků). Není proto vůbec divné, že ho na trůně nahradil až třináctý syn porozený nějakou méně důležitou manželkou...

Koneckonců, příklad přišel ze shora, doslova ze samotných nebes. Egyptští bohové uzavírali incestní svazky, a to nejen mezi sourozenci. Poddaní následovali bohy a faraony. Egyptské právo dovoľovalo soužití s otroky, cizinci, sourozenci a malými dětmi. Nikdo nebránil sexuálními kontaktům s vlastním potomstvem, ačkoli se výhradně jednalo o svazek otců s dcerami. A v celém tomto erotickém galimatyáši si můžeme povšimnout snad jenom jednoho tabu. Nebyly zaznamenány svazky synů s matkami, avšak také nikde nebyl nalezen formální zákaz těchto kontaktů.

Z perspektivy staletí je udivující tolerance Egyptanů. Do záležitostí erotiky a manželství nezasahoval stát ani náboženské instituce. Intimní věci byly považovány za výlučnou doménu zainteresovaných, eventuálně jejich nejbližších. Jiná věc je, že z hlediska eugeniky se podobná politika jeví jako sebevražedná a vedoucí ke zkáze.

Z hlediska genetiky Egyptany zachránil snad pouze jistý místní obyčej. Na rozdíl od svých vládců toužili faraonovi poddaní rozšiřovat rodinné vazby a přivádět nové lidi do nejbližšího kruhu. A to společně s přirozeným nedostatkem sexuálního zájmu mezi sourozenci mělo za následek, že průměrní obyvatelé zřídka následovali faraony. Něco z tohoto zvyku proniklo do běžného jazyka a snad ne bezdůvodně nazývali Egyptané své milované „sestrami“ – bez ohledu na skutečné příbuzenství...

Žena na trůnu

Hatšepsut byla dcerou krále Thutmose I. a jeho první manželky. Z tohoto svazku se faraon nedočkal syna, ale jedna z jeho žen nižšího postavení mu porodila čtyři syny. Podle zvyklosti se jeden z nich, budoucí Thutmos II., oženil s Hatšepsut, což potvrdilo jeho nárok na trůn.

Chronologie dějin Egypta má mnoho mezer a nejsme schopni stanovit přesné datum narození naší hrdinky. Pravděpodobně přišla na svět kolem roku 1 500 př. n. l., i když je možné, že se narodila o dvacet let dříve nebo o několik let později. To koneckonců nemá větší význam, důležitější je délka jejího panování a věk v okamžiku smrti a na toto téma disponujeme konkrétními informacemi. Důkazem problémů s datováním dějin faraonů je fakt, že badatelé nedokáží stanovit délku panování jejího bratra-manžela. Rozdíly jsou velké a pohybují se od tří do čtrnácti let. Je však známo, že se v případě Hatšepsut a Thutmose II. opakovala situace jako u jejich předchůdců. Faraon se nedočkal syna od své „velké manželky“ (na svět přišla pouze dcera se jménem Nefrure). Naopak jiná žena, v podstatně nižším postavení než Hatšepsut (zvaná dokonce souložnicí), mu porodila syna, budoucího Thutmose III.

Faraon se nikdy netěšil dobrému zdraví – zemřel ve věku třiceti let, což ale v Egyptě nebylo zvláštní výjimkou. Archeologický výzkum hrobek politických elit země ukazují, že průměrný muž zřídka překročil čtyřicátý rok života. Faraon odešel tedy poněkud brzo, ale v Egyptě to nikoho neudivovalo.

Smrt Thutmose II. vyvolala dynastickou krizi. Následník trůnu měl sotva několik let a nemohl samostatně vládnout. Rozhodnutí muselo být přijato urychleně – v okruhu početně rozsáhlé rodiny jistě nechyběli ambiciózní je-

dinci, kteří by se rádi ujali vlády. A tak se Hatšepsut stala regentkou.

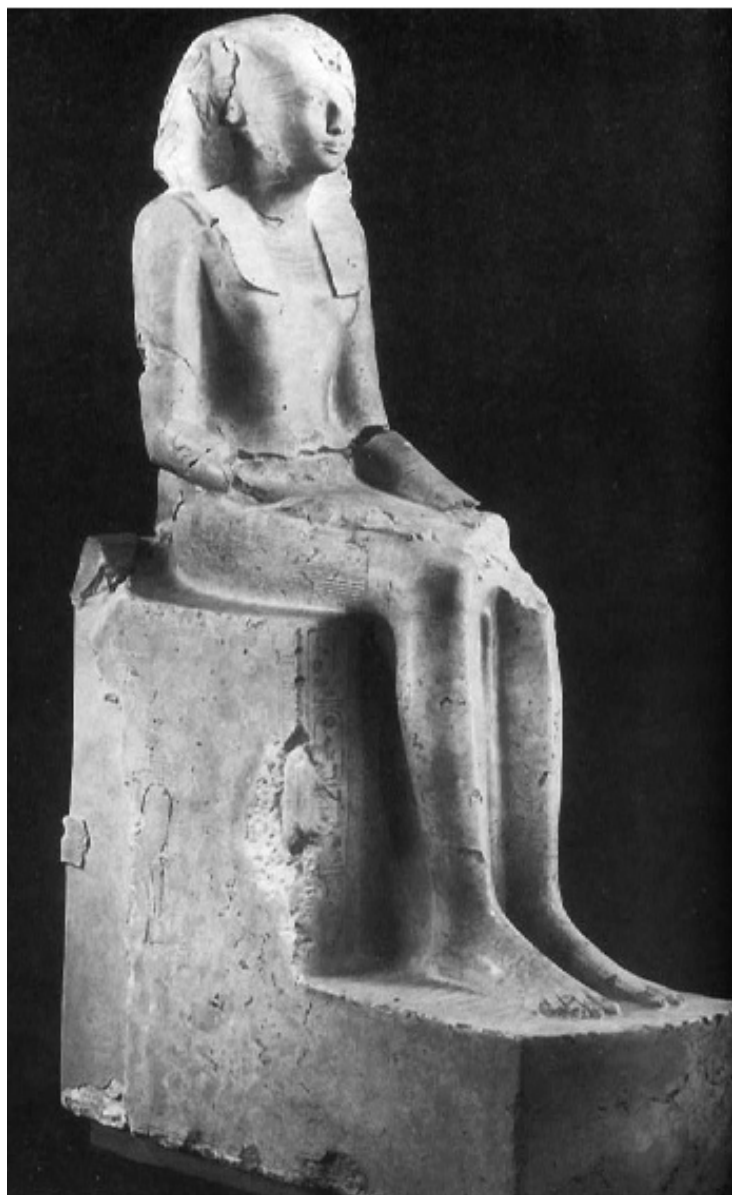
V dosavadních dějinách Egypta se již podobné případy staly. Manželky faraonů vykonávaly funkci regenta a některé ambiciózní ženy působily dojem samostatných vládařek. Jenže dosud bylo regentství vykonáváno jménem vlastního syna, avšak zde šlo o nevlastního syna. A synovce navíc.

Malý Thutmos neměl přece ideální původ, jeho matka nebyla „velkou královskou manželkou“. Avšak Hatšepsut měla dceru, jejíž krvi se nedalo nic vytknout. Po sňatku s ní by se malý princ stal plnoprávným faraonem a regentka by uspokojila vlastní ambice, což se jevilo jako skvělé řešení.

Tato konstrukce se však nenaplnila. Není známo, co se vlastně nad Nilem stalo v prvních letech regentství Hatšepsut, víme jen, že v jistém okamžiku královna přerušila dosavadní pořádek a nechala se korunovat na krále. Ano, to není omyl – Egypt neznal ženskou formu panovníka. A tak se Hatšepsut stala faraonem portrétovaným v mužském oděvu, s falešnými vousy.

Převzetí vlády ze strany Hatšepsut nebylo jednorázovým, ukázkovým krokem, ale spíše proces časově rozprostřený: královna postupně navykala veřejné mínění na změnu situace. Na jejích zachovaných podobiznách je vidět, jak přebírá další atributy moci a malý nevlastní syn je odsunován do stínu. Byl portrétován za macechou, až nakonec nebyl skoro vůbec zobrazován. Hatšepsut byla znázorňována jako muž, bez řader, s vousy a pro její zobrazení byly použity barvy vyhrazené pro mužské pohlaví.

Šlo však pouze o propagandu, ostatně je možné, že během náboženských a státních oslav se královna skutečně oblékala mužsky. Nevíme, jak se chovala v soukromých komnatách a každodenním životě, ale pravděpodobně nosila ženský oděv a nepokračovala v maškarádě určené pro

Hatšepsut

běžný lid. Byla prý pyšná na svou krásu a umělé vousy ženě na půvabu nepřidají. Faraon-žena měl rovněž celkem konvenční erotické potřeby a zakrátko se v životě královny měl objevit ten nejdůležitější muž.

Žádný vladař nemůže zanedbávat propagandu a okolí Hatšepsut rozšiřovalo mýtus o božském původu. Samotný Amon se prý rozhodl, že se stane jejím otcem, a za matku si vybral Ahmes, manželku Thutmose I. Bůh zřejmě nechtěl způsobit skandál, a proto na cestě k loži královny vzal na sebe podobu jejího manžela. Nic to neměnilo na faktu, že se Hatšepsut narodila z božského sémě a jejím předurčením mělo být zajistit Egyptu úspěch. Tak rozhodl Amon, a s vůlí bohů se přece nediskutuje. Amonova vytríbenost naopak zaručovala Hatšepsut dokonalý původ (božský i královský), díky čemuž jí vlastně trůn faraona náležel již od okamžiku početí.

Popsaný příběh byl znázorněn na stěnách zádušního chrámu Hatšepsut v Deir el-Bahari. Pozastavit bychom se mohli jedine nad pohlavím Amonova potomka, neboť nemluvně, které Ahmes porodila, byl bezpochyby chlapec. Když se Hatšepsut stala faraonem, pak se musela narodit jako muž se všemi z toho plynoucími důsledky...

To ale není všechno. Pro korunovaci Hatšepsut potřebovala ještě osobní intervenci Amona a k té samozřejmě došlo. Během jednoho slavnostního procesí bůh promluvil ke svým vyznavačům (jistě ústy kněží). Prohlásil, že faraonem bude Hatšepsovet a taková je jeho vůle. A to definitivně rozptýlilo veškeré spekulace...

Královna nezanedbala ani mnohem prozaičtější propagandistické metody. Hlásala, že její pozemský otec (Thutmos I.) ji uznal za svou nástupkyni a vlastně za spoluvládnučího faraona. Není důležité, že to s pravdou nemělo nic společného (nevyjímaje božské početí), neboť se nedochovaly žádné informace ohledně zvýšení důležitosti Hatšepsut a samotná zainteresovaná se tehdy spokojila

s rolí „velké královské manželky“. Jenže názory se vyvíjejí a po smrti bratra-manžela se královna rozhodla osobně usednout na trůn. Že má vládnutí výjimečně přitažlivou moc se ví už dávno.

Po korunovaci Hatšepsut se situace nevlastního syna změnila. Thutmos nepřestal být faraonem, ale stal se mladším spoluvládcem a nástupcem macechy. Dějiny Egypta již zaznamenaly případy spoluvlády dvou králů, někdy faraon povolal k vládnutí svého nástupce, aby zaručil bezproblémové nástupnictví. A tak to asi chtěla i Hatšepsut.

Výprava do země Punt

Oproti stereotypnímu názoru se královna z počátku vůbec nevyhýbala válečným výpravám. Na zachovaných podobiznách je zobrazována v čele vítězných vojsk, ačkoli badatelé zpochybňují osobní účast Hatšepsut v taženích. Propaganda však měla svá práva – povinností faraona byl boj s nepřáteli státu, proto byla panovnice ukazována jako triumfátor. Jaký význam ale mohla mít jakási válečná výprava ve srovnání s počtím z Amonova sémě? Zejména když vlastně neexistovala? Zcela jistě docházelo k nějakým hraničním střetům na jihu (s Núbií), je však divné, že by Hatšepsut doopravdy velela armádě. V pozdějším období panování úplně zanedbávala zahraniční politiku a nikoli bezdůvodně musel její nástupce svádět dlouholeté boje v Asii.

Jiná věc je, že tehdejší metody vedení války byly mimořádně kruté. Krvavé bitvy, zabíjení zajatců, mordování posádek dobývaných měst. Antibiotika tehdy pochopitelně ještě nebyla a většina ran (obzvláště do břicha) končila infekcí a smrtí. Přicházely epidemie, které byly nezbytným prvkem každého delšího válečného tažení. A k těmto or-

giím krutosti egyptská armáda přihodila ještě vlastní hrůzu budící obyčej. Ztráty protivníka se vypočítávaly tak, že se spočítaly ruce uťaté protivníkům a shromážděné na jednom místě. Zasloužilí bojovníci přinášeli „věčné důkazy“ své udatnosti přímo před tvář faraona. To přece není pro ženy...

Jedním z největších úspěchů královny byla naopak slavná výprava do země Punt. Tato pohádková země ležela někde na území dnešní Etiopie a Eritrei, v dobách Hatšepsut byla považována za zemi oplývající mlékem a medem. Obchodní kontakty udržované už o tisíc let dříve přerušily různé politické turbulence. Nicméně nad Nilem kroužily pověsti o bohatství Puntu, prý země s nevyčerpatelným zdrojem luxusního zboží. Hatšepsut, vědoma si role obchodu, se rozhodla opět do ní najít cestu.

Námořní výprava podél pobřeží Rudého moře skončila úspěchem. Egyptskou flotilu přátelsky přivítal místní královský pár a na paluby lodí byl naložen cenný náklad: myrha, kadidlo, slonová kost, vzácné druhy dřeva, antimon, voňavé silice, zlato, kůže zvířat, sazenice stromů a také opice a psi. Všechno pochopitelně nepocházelo z Puntu, země obchodovala s centrální Afrikou a kupci přiváželi na pobřeží zboží z hloubi pevniny.

Na stěnách již zmiňovaného zádušního chrámu Hatšepsut je realisticky znázorněn průběh expedice. Snad až příliš realisticky, neboť obchodní výměna s domorodci připomíná chování evropských kolonizátorů. Náhradou za luxusní produkty faraonovi lidé nabízeli zbraně a skleněné korálky. Příchozí však měli jeden, mimořádně důležitý argument – na palubách plavidel byli naloděni vojáci Hatšepsut, což jistě mělo vliv na charakter obchodu. Jiná věc je, že egyptské zbraně nabízené obyvatelům země Punt se v tehdejší světě těšily uznání.

Ikonografie výpravy vrhá zajímavé světlo na charakter vládkyně Egypta. V řadě obrazů dokumentujících expedici zvláštní pozornost přitahuje podobizna manželky místního krále. Panovnice je zobrazena mimořádně realisticky jako nechutně otlá žena; působí monstrózním dojmem, a pokud by to byla pravda, pak by královna určitě měla problém s chůzí. Rozdíl mezi ní a egyptským faraonem-ženou je ohromující. A nepřehlédneme, že Hatšepsut, přestože nosila mužský oděv, nikdy nezapomínala, že je ženou a žádná jiná žena jí nemůže být rovna.

Expedice byla nejen osobním vítězstvím královny, ale také úspěchem jejího nejbližšího spolupracovníka. Právě on plavbu připravil a nyní sdílel s vládkyní triumf. Jmenoval se Senenmut – a byl nejdůležitějším mužem v životě Hatšepsut.

Senenmut

Životní partner Hatšepsut pocházel z chudé provinční rodiny, ale díky inteligenci a pracovitosti udělal skvělou kariéru. Začínal jako drobný vojenský úředník, rychle povýšil, až nakonec vzbudil královninu pozornost. Na jejím dvoře dosáhl neskutečného postavení, doprovázeného ohromujícími finančními úspěchy, což se dá díky archeologickým výzkumům potvrdit.

Zachovaly se hrobky rodičů Senenmuta, jejichž prohlídka přinesla zajímavé závěry. Otec zemřel dříve než matka, když syn byl ještě na nízkém stupínku své kariéry. Otcův pohřeb byl velmi skromný, ba přímo chudý. Zato matka přežila manžela o mnoho let a ve chvíli její smrti měl již Senenmut ve státě významné postavení. Její hrobku zdobí nebývale bohaté vybavení, královnin favorit očividně už nemusel šetřit. Nosil tituly: Jediný Přítel, Mi-

str Tajemství Amona, Nadřízený Faraonova Domu, Mistr Tajemství v Jitřním Domě, Nadřízený všech prací Faraona a několik desítek dalších. K tomuto byl ještě Jedinými Ústy Faraona (tiskový mluvčí) a Správcem Amonova Ma-jetku (byl zodpovědný za finance).

Každý z těchto titulů poskytoval reálný příjem, jinak řečeno, Senenmut „pracoval na mnoho úvazků“. Nejspíše byl skutečně mimořádný muž, spojující v sobě talent architekta, inženýra, lékaře, astronoma a finančníka.

Důležité je, že působil jako vychovatel princezny Nefrure; dívka byla připravována na roli manželky Thutmose, nedochovaly se však žádné náznaky nasvědčující tomu, že by Hatšepsut chtěla trůn předat výlučně jí. Vypadá to, že názory některých feministek, že královna plánovala založení ženské linie faraonů, nejsou v souladu s pravdou. Odstranila sice do stínu synovce, ale Thutmos měl svůj dvůr a učil se velet armádě. Do jeho harému přicházely cizí princezny, což jasně svědčí o jeho postavení. Nelze ho ani nazvat princem, neboť nikdo mu přece neodebral titul krále Egypta. Byl vychováván jako faraon – koneckonců, kdyby jeho macecha chtěla, jistě by se nedožil dospělosti, nikdo by kvůli tomu nedělal povyk. Úmrtnost v této době byla značná a královna by bez problémů dokázala, že nevlastní syn zemřel z přirozených příčin. Mrtví nemají pravdu a nikdo se kvůli nim nevzrušuje.

Překvapovat naopak může způsob zobrazování princezny Nefrure a Senenmuta. Dcerka Hatšepsut byla portrétována v náručí svého vychovatele v pozici vyhrazené výlučně pro otce. To bylo podkladem pro podezření, že se princezna narodila ze svazku Hatšepsut a jejího favorita, jedná se však o zjednodušení, které zachází příliš daleko. Způsob znázorňování Nefrure a jejího vychovatele spíš zdůrazňoval jeho roli favorita na královském dvoře.

Vztahy pojící Hatšepsut se Senenmutem nebyly tajemstvím a do dnešních časů se zachovalo škodolibé graffiti

diskrétně zhotovené staviteli zádušního chrámu. Vidíme na něm pár provozující sex v pozici zezadu, muž domínuje nad jedincem v oděvu faraona. Nemusíme mít velkou představivost, abychom si uvědomili, že tímto způsobem byli zobrazeni Senenmut a Hatšepsut.

Velký stavitel

Senenmut realizoval královnin imponující investiční program. Hatšepsut začala restaurovat stavby svých předchůdců a stavěla nové chrámy k počtě bohů. Poddaní měli jednoznačný příklad ekonomického rozvoje země, šťastné epochy za vlády faraona-ženy. Ohromné stěny chrámů byly něco na způsob antických billboardů, na kterých se zaznamenávaly úspěchy královny, její plány a záměry a tato propaganda měla přežít staletí.

Vznikly dva chrámy bohyně Pachet, ze žuly pocházející z Asuánu byly vysekány čtyři obelisky umístěné v Karnaku. Jejich doprava po Nilu byl mimořádný logistický počin osobně dozorovaný Senenmutem. Monolity vážily 300 tun a po příjezdu do cíle ještě bylo nutné usadit je do svislé polohy. Ve srovnání s takovou výzvou se dokončovací práce na místě (za časů faraonů se obelisky pokrývaly plátky zlata) jeví jako minimální problém.

Do našich dob se zachovaly dva monumenty Hatšepsut. Jeden nadále stojí v Karnaku a druhý, sražený před staletími, spočívá v blízkosti místa svého určení. Po dalších dvou zůstaly pouze fragmenty, není známo, kdy byly zničeny.

Hatšepsut se neomezovala jen na obelisky. V Amonově chrámu v Karnaku vznikla krásná kaple z kvarcitu červené barvy. Byla postavena na platformě, naproti ranější cihlově-vápencové svatyni. V blízkosti byly vybudovány

nevelké kaple z pískovce, obnovena byla rovněž alej spojující Amonův chrám s příbytkem zasvěceným jeho manželce, bohyni Mut. Dostavěna byla také nádherná brána ozdobená podobiznami Hatšepsut. Bohužel, v pozdějších letech byly odsekány basreliéfy naší hrdinky a dnes reliéfy znázorňují faraona Setiho I.

Senenmut dozoroval rovněž výstavbu již několikrát zmíněného zádušního chrámu. Na základech nedokončené stavby Thutmose II. vztyčil snad nejkrásnější stavbu starověkého Egypta ideálně přizpůsobenou okolí. Chrám měl obsáhnout zádušní kapli královny a jejího otce spolu s příbytky pro kult bohů. Ale především byla navržena jako symbol panování královny, jako místo, kde by potomci mohli přinášet oběti její duši v záhrobí. Královna se určitě nedomnívala, že až umře, bude její kult opuštěn a po stovkách let se část chrámu stane sídlem koptského kláštera. A svíce zapálené mnichy smažou stopy po dávných reliéfech...

Polští archeologové při vykopávání a restaurování chrámu našli téměř sedmdesát podobizen Senenmuta, a to v části vyhrazené výlučně pro zobrazování bohů a faraona! Takové důkazy úcty vůči osobě vně dynastie dějiny Egypta ještě nezaznamenaly. Potřebujeme snad více důkazů o významu tohoto ministra v životě Hatšepsut?

To ale není všechno. Přestože si Senenmut již pro sebe postavil hrobku (čekal tam na něho vzácný sarkofág), oba milenci si plánovali společnou budoucnost v záhrobí. Na věky měli spočinout v samostatných pohřebních komorách, spojených podzemním průchodem, což by podle egyptského náboženství zajistilo setkání po smrti. Osud však rozhodl jinak a žádný z nich nespočinul v připravené hrobce.

Thutmos III.

V jedenáctém roce panování Hatšepsut zemřela princezna Nefrure, což pro královnu znamenalo obrovskou ránu – osobní i politické neštěstí. Odešlo děvčátko, s nímž bylo spojeno tolik naděje, mělo přece zajistit kontinuitu její krve na trůnu faraonů. O pět let později mizí také informace o Senenmutovi. Není známo, co se s ním stalo, jaký osud ho potkal, ani kde byl pochován.

Existuje řada hypotéz na téma osudu královnina favorita. Podle jedné domněnky se stal příliš mocný a Hatšepsut ho přikázala odstranit. Královna prý po zavraždění milence měla depresi a už nikdy nenašla psychickou rovnováhu.

Jiná hypotéza tvrdí, že Senenmut se spojil s jejím nevlastním synem a plánoval královnu odstranit. Podle další měl ve zmizení Senenmuta prsty Thutmos III., který se chystal převzít vládu. Takových konspiračních teorií se objevilo hodně, už proto, že Senenmutova mumie chyběla v jeho hrobce. Říkalo se, že byl utopen v Nilu, zaživa upálen, popřípadě že zemřel ve vyhnanství v cizině.

Pád mocného hodnostáře by se však nepodařilo zcela zamlčet a do našich časů by se nějaké informace zachovaly. Proto se vysvětlení zdá celkem prosté. Senenmut již nebyl nejmladší (byl podstatně starší než Hatšepsut) a pravděpodobně zemřel přirozenou smrtí. A protože žádná jeho hrobka nebyla ještě dokončena, pochovali ho v nějakém provizorním hrobu. Po smrti Hatšepsut neměl její nástupce zájem splnit vůli favorita nenáviděné macechy.

Hatšepsut pak také nežila dlouho. Informace o královně mizí po dvaceti letech panování a vládu nekonfliktně převzal její synovec. Nemocná panovnice zemřela přirozenou smrtí, sklonek života měla nadmíru smutný – bez milované dcery a nejbližšího muže, obklopena davem dvořanů čekajících na její smrt.

Thutmos III.

Synovec jí vypravil slavnostní pohřeb, macecha spočinula vedle svého otce. Královniny ostatky objevil Howard Carter (ten s Tutanchamonovou hrobkou) v roce 1903 v jedné z komor v Údolí králů. Mumie ležela společně s ostatky služebnice, což však o ničem nesvědčí. S těly egyptských faraonů se děly různé věci, v obavě před vykradači hrobů byla přenášena z místa na místo a většina hrobek byla vypleněna již ve starověku. Samotný Thutmos III. teprve na sklonku svého panování přikázal památku na Hatšepsut vymazat.

Od samého začátku počítal roky na trůně od data otcovy smrti. Uvědomoval si, že po celou dobu zůstával faraonem, který sice nevládl, ale panoval. V budoucnosti se měl stát jedním z nejvýznačnějších vládců nad Nilem, nebojácným vojevůdcem a bojovníkem, který na svých výpravách dospěl až k Eufratu.

Sláva synovce legendě o Hatšepsut neuškodila. Královna zaujala v dějinách patřičné místo, což si plně zasloužila. Jako žena ve světě ovládaném muži dokázala uskutečňovat vlastní plány. Realizovala svou vizi vlády a dokázala po dvacet let úspěšně vládnout jedné z velmocí tehdejšího světa.

Kapitola 2

KOMPLIKOVANÉ DĚJINY PERSKÉ ŘÍŠE

První univerzální monarchie antického světa

Co vlastně víme o antických Peršanech? Zpravidla málo, snad jen to, že kdysi ohrozili Řecko a následně podlehl Alexandru Velikému. Objevují se jednotlivé názvy: Marathón, Thermopyly, Issos. Před očima vidíme obraz kruté orientální monarchie, jejíž vládce jménem Xerxes přikázal bičovat moře. A perský stát se zdá být symbolem východního despotismu v nejhorším vydání.

Ve skutečnosti si perská říše zaslouží mnohem lepší hodnocení. Poražení většinou nemají pravdu, ale dynastie Achaimenovců tím obzvláště utrpěla. Vítězní Řekové udělali opravdu hodně, aby Peršany potomkům zošklivila, a zbytek dokonal bleskový pád monarchie následkem Alexandrový výpravy. V černé legendě říše odehráli podstatnou roli autoři učebnic antických dějin, kteří malovali obraz krutého a dekadentního státu, semeniště všeho zla.

Avšak nejen Řekové zajistili Peršanům špatné jméno, přispěli k tomu rovněž Římané a křesťanství. Iránská monarchie obnovená po mnoha stovkách let způsobovala císařství ohromné problémy a k politickým potížím se zakrátko přidal i konflikt náboženský. Říše Sásánovců (tehdejší perské dynastie) byla do konce svých dnů věrná učení Zarathuštry, jednoho z nejstarších monoteistických náboženství světa. Sásánovci důsledně pronásledovali křesťanství a na politické soupeření nasedl náboženský konflikt. A rozvrat Persie pod údery Arabů v této otázce změnil jen nemnoho. Vítězní vyznavači islámu zničili perskou tradici a zajistili jí co nejhorší jméno.

Úspěchy dynastie Achaimenovců však dodnes budí obdiv. Byla to vlastně první univerzální monarchie civilizovaného světa, vedle níž blednou hašteřiví Řekové se svým zalíbením pro krvavé bratrovražedné války. Helada dala Evropě základy duševního života, nikdo nezpochybňuje úžasné úspěchy kultury a vědy, ale řecký svět rozhodně trátí při bližším poznání, naopak Peršany můžeme přirovnat k Římanům – využívali výsledky jiných národů a zajišťovali jim bezpečí v rámci jednoho státu. A opravdu není jasné, jak by se vyvíjel osud evropské civilizace, kdyby se vládcové z Persepole více zajímali o dobytí Helady.

Kyros II. Veliký

Po staletí nás uchvacují činy Alexandra Velikého, který během několika let vyvrátil dosavadní uspořádání antického světa. Makedonský dobyvatel si podmanil perskou monarchii Achaimenovců, vkročil do Indie, zajistil expanzi hellénské kultury daleko na východ. Avšak jeho stát nepřežil smrt svého tvůrce a v průběhu několika let se rozpadl. Nicméně, o dvě stě let dříve žil a konal člověk, jehož úspěchy

se mohly rovnat Alexandrovým činům a jehož dílo přetrvalo více než dvě století.

Kyros pocházel z rodu Achaimenovců a svou kariéru začínal jako jeden z kmenových knížat podřízených Astyagovi, vládci Médů. Tento král vládl nejmocnějšímu regionu vzniklému na troskách asyrské říše. Podle legendy Astyaga trápily děsivé sny předpovídající zničení Médie skrze potomstvo vlastní dcery. Protože chtěl mít jistotu, že k tomu nedojde, provdal ji za perského prince, jednoho ze svých nejméně významných vazalů. Znepokojující sny ale nepřestávaly a Astyagés přikázal zabít čerstvě narozeného vnuka. Spolehlivý hodnostář jménem Harpagos však úkol nesplnil a spokojil se s tím, že pohodil dítě v horách. Tam ho pochopitelně našel pastýř, vychoval ho a Kyros jako mládenec získal zpět vládu nad rodným knížectvím. Zato Harpagos byl svým pánem krutě potrestán: médský despota zavraždil Harpagova syna a na hostině ho počastoval jeho tělem (připraveným jako skopové maso).

O velikých postavách antického světa zpravidla kolovaly nejpodivnější legendy, stačí si jen připomenout Romula a vlčici. Proto jsou tragické osudy Harpaga určitě jenom smyšlené a mají ospravedlnit příčinu jeho pozdější zrady. V roce 553 př. n. l. si totiž vládce Médie uvědomil, že Kyros se stal příliš mocným, a rozhodl se ho odstranit. Boje trvaly tři roky a skončily přeběhnutím vojsk nájezdníků na stranu Peršanů. Velel jim právě Harpagos, jenž později udělal skvělou kariéru na Kyrově dvoře.

Stát Médů byl rozlehlý, zaujímal území od Malé Asie až k hranicím Indie. Nebyl to však centralizovaný stát, nýbrž volná federace národů a kmenů. Astyagés neměl cit pro politiku a nedokázal uvést do souladu místní tradice nomádů se zvyklostmi moderní monarchie. Rovněž projevy extrémní krutosti mu nepřidávaly na popularitě.

Zachovala se zajímavá informace o konfliktu Médů s Lýdií, pokrývající většinu Malé Asie. Během rozhodující bi-

tvý došlo k zatmění slunce, což obě strany natolik vyděsilo, že okamžitě uzavřely mír. O dobytí Lýdie se znovu pokusil Kyros, tentokrát s mnohem lepším výsledkem. V tomto případě mu žádné astronomické události nepřekážely.

Kyros si za krátkou dobu podmanil rozlehlé oblasti médského státu a tamější elity ho bez větších obtíží akceptovaly. Neopakoval chyby svého předchůdce a zajistil Médům rovnocenné postavení s Peršany, což v praxi znamenalo pouze změnu panující dynastie. Dokázal najít ideální poměr mezi tradicí pasteveckých národů (z nichž pocházeli Médové a Peršané) a potřebami autoritativního státu. Byl výborným pozorovatelem a rychle si všiml, že mírností lze dosáhnout více než krutostí.

Dokázal rovněž naslouchat radám svých podřízených a během rozhodující bitvy s králem Lýdie, Kroisem, využil názor Harpaga. Do čela šiku perské jízdy byli postaveni velbloudi, na jejichž zádech nebyly koně protivníka přivyklé. Výsledkem bylo, že se lýdijský útok rozpadl a hlavní město, Sardes, bylo brzy dobyté. Poslední král Lýdie, Kroisos, padl do zajetí.

V dosavadní historii Blízkého východu byla zavedenou praxí po dokončeném dobývání exekuce (nejčastěji krutá) sesazeného panovníka. I zde však Kyros jednal jinak. Kroisos byl umístěn na jeho dvůr, kde v blahobytu dožil konce svých dnů. Nekonala se ani řež lýdijských elit – Kyros pokračoval v politice započaté ušetřením Astyaga. V případě nutnosti však dokázal dát odstrašující příklad; když se Lýdijci vzbouřili, perský vládce neměl slitování. Vzbouřená města byla zničena, vůdci vyvražďeni a zajatci prodáni do otroctví. Ukázka krutosti přinesla efekt, nikdo již nepovažoval Kyrovu vládnu za slabost.

Harpagos dobře sloužil novému vládci, jeho zásluhou byla podmaněna řecká města na asijském pobřeží Egejského moře. Po pacifikaci Lýdie měl natolik špatnou pověst, že někteří z tamějších Helénů nečekali na příchod

*Hrobka
Kyra
Velikého*

*Gardisté
krále králů*

jeho armády a vypravili se do zámoří. Nebyly to ojedinělé případy, obyvatelé Fokai kompletně opustili své domovy a zanechali Peršanům vylidněné město.

Je skutečně těžké najít větší kontrast mezi perskou monarchií a Řeky. Iónové (tak se nazývali místní Helénové) přinesli na asijské pobřeží všechny přednosti a nedostatky svého národa. Tedy svobodu myšlení, individualismus, úžasné úspěchy v kultuře a úspěšný obchod. Ale rovněž i hašteřivost, nechuť ke spolupráci, o politickém sjednocení nemluvě. Pro Řeky byla absolutní perská monarchie neakceptovatelná, byli však silou přinuceni k poslušnosti. Perská okupace se pro ně stala důležitým předělem, po řadu let měli Iónové ve zvyku se vzájemně ptát, kolik vám bylo let, „když přišel Med“. Nebyla tím vůbec míněna Harpagova národnost, pro Řeky byly prostě rozdíly mezi Peršany a Médy nepostřehnutelné.

Když si Harpagos podmaňoval Ionii, Kyros bojoval na stepích dnešního Kazachstánu. Bránil severní hranici státu a chtěl získat volné ruce pro další dobývání. A když cíle dosáhl, mohl se popasovat s další výzvou a uskutečnit svůj největší sen.

Babylon

Město nad Eufratem bylo považováno za největší a nej-skvělejší aglomeraci tehdejšího světa. Žilo tam prý čtvrt milionu obyvatel, říkalo se, že jeho hradby měly sto bran a táhly se v délce více než osmdesát kilometrů. Zdejší stavby byly považovány za nejvelkolepější na světě a jednou z atrakcí Babylonu jsou visuté zahrady Semiramidiny zařazené k sedmi divům světa.

Od pradávných časů vzkvétaly v povodí Eufratu a Tigridu nejvýznamnější kultury Blízkého východu. Bohatství

obyvatel Mezopotámie bylo přímo příslovečné podobně jako úrodnost půdy napájené výkonným zavlažovacím systémem. Pro Kyra se dobytí Babylonu mělo stát určitým povýšením, přijetím mezi monarchy civilizovaného světa. Vždyť nad Eufratem se stavěla města již v dobách, kdy se předkové Peršanů na černomořských stepích živili pražnými sarančaty.

Kyros snadno zvítězil, armáda posledního místního vládce Nabonida byla zničena. Před perskými dobyvateli otvírala brány další města a Kyros hlásal mírová hesla. Až nakonec bez boje vstoupil do Babylonu; při této příležitosti Peršané plně prokázali své vojenské schopnosti.

Obrovské město obklopené vodami Eufratu bylo považováno za nedobytnou pevnost. K rozlousknutí tohoto oříšku však měl Kyros své vojevůdce a jejich důvtip. Několik kilometrů severně od Babylonu byl pozměněn tok řeky a perské oddíly prošly korytem Eufratu. Obránci města ani nestačili uzavřít brány, žádné násilí ani loupení se ale nekonalo. Nyní mohl Kyros prokázat své politické schopnosti.

Peršané byli sice v Babylonu považováni za parvenu, bez problému se však dohodli s místními kněžími a finanční sférou. Tím, že zajistili zemi mír, usnadnili obchodování a žádný sentiment nenahradí slušný zisk. Kasta kněží obdržela ohromná privilegia a Kyros se velmi rychle stal oblíbencem Marduka – nejdůležitějšího boha Mezopotámie.

Nejen vyznavači Marduka se stali horlivými příznivci Kyra. Perský král osvobodil i Židy z babylonského zajetí a vysloužil si tím pochvalné zmínky v bibli. Přestože Židé nebyli nad Eufratem v otroctví, nemohli se po svém přesídlení králem Nabuchodonozorem II. vrátit do své vlasti. Kyros s návratem souhlasil, navíc jim povolil znovu vybudovat zničený jeruzalémský chrám.

V Knize Izajáš je považován za Mesiáše a pastýře Bohem povolaného. Nazývá Izraelity „lidem Jeho“, slova krále uzavírají Druhou knihu kronik, což je nepochybně

neobvyklá pocta, autoři bible se totiž vůči těmto vládcům vyznačovali zpravidla chorobnou xenofobií.

Vztah Kyra k Židům výborně ilustruje jeho politiku vůči podmaněným národům. Gesta laskavosti, vyhýbání se prolévání krve, omezení násilí na minimum. Úcta k místním náboženským kultům a navazování dobrých vztahů s kněžími. Není divu, že ve všech možných svatyních kněží hlásali, že Kyros je oblíbenec bohů, ačkoli on sám v jejich existenci nevěřil. Byl však moudrý politik a věděl, že to znamená mimořádně úspěšný posun. Nesnažil se nikoho obracet na kult Ahura Mazdy, poskytl naprostou náboženskou toleranci. To bylo spojeno s akceptováním místní tradice, každý mohl žít podle svého obyčeje, uznávat měl pouze krále Persie a platit daně. Na oplátku získal věci, které jsou pro každého drahocenné – bezpečí a mír. Všichni byli spokojeni, jen dvě výjimky nikoli: první výjimkou byl Egypt a druhou úporní Řekové.

Smrt dobyvatele

Téměř po celý život bojoval Kyros o rozsáhlost říše a asi kvůli tomu neuskutečnil správní reformu státu. Spokojil se s převzetím médského systému, který byl nepropracovaný a nevhodný pro univerzální monarchii. Možná tento problém odkládal na pozdější dobu, ale nedá se vyloučit, že to považoval za méně významnou záležitost. Postaral se však o to, aby po jeho smrti nedošlo k bojům o moc a vypracoval geniální plán nástupnictví.

Velký dobyvatel měl dva syny: Kambýsa a Smerda. Pro prvního syna určil trůn říše, zatímco druhého ustanovil vrchním správcem nejdůležitější, východní provincie – Baktrie (území dnešního Afganistánu a Pákistánu). Potomka osvobodil od placení daní, což bylo výhradní královské privilegium.

Tímto krokem byli bratři odsouzeni k součinnosti. Smerdis, který bránil před kočovníky vlastní provincii, ochraňoval říši, ale nemohl se proti bratrovi vzbouřit. To by hrozila invaze nomádů, což by v případě oslabené hranice muselo skončit katastrofálně. Naproti tomu Kambýses musel dbát o dobré vztahy s bratrem, protože vždy existovala hrozba, že se Smerdis dohodne s opozicí a bude chtít zaujmout jeho místo.

Kyros zahynul v sedmdesátém roce života. Padl tak, jak žil, nad břehy Aralského moře, v boji s kmeny Massagetů. Největší dobyvatel světa padl rukou ženy, neboť nomádům velela vládkyně jménem Tomyris.

Pro Peršany byla tato situace pokořující, jenže smrt vládce nebyl jejich poslední problém. Porážka z rukou kočovníků byla tak kolosální, že na bitevním poli zůstalo tělo velkého krále. Na příkaz Tomyris byla Kyrově mrtvole useknuta hlava a vložena do koženého měchu s vínem. Tímto způsobem prý chtěla vládkyně uspokojit neuhašenou touhu po výbojích perského krále...

Peršané vykoupili tělo a krále slavnostně pohřbili v hrobce v Pasargadách (dodnes zachované). Na trůn říše slavnostně usedl Kambýses a Smerdis se stal správcem provincie Baktrie.

Achaimenovci se rozhodli učinit ještě jedno dynastické opatření – nový vládce se oženil se svými dvěma sestrami: Atossou a Roxané. To vyvolalo skandál, Persie nebyla Egypt a podobné sňatky se považovaly za krvesmilstvo. Ale požadavky státního zájmu zvítězily, manželství krále omezilo počet kandidátů na trůn.

Všeobecně však lidé ztráty Kyra litovali, protože změnil dosavadní řád, dokázal zajistit mír podmaněnému lidu. Podstatné je, že dobré mínění o něm měli jeho poddaní, což je snad pro každého vládce to nejdůležitější. Kyros byl navíc obdařen obrovským charismatem, které bohužel jeho nástupcům chybělo.

Kambýses II. nad Nilem

Egypt zůstal jedinou starou monarchií Blízkého východu dosud nedobytou Peršany. Kyros se tím už nestačil zabývat, ale jeho nástupce, Kambýses, podřídil všechny prostředky invazi do státu faraonů. Přípravy trvaly čtyři roky, Peršané vybudovali mohutnou flotilu a nezanedbali ani důkladný průzkum protivníka.

Kambýses byl člověk jiného ražení než jeho otec a používal brutální metody. Jeho poddaní vytáhli do bitvy s kočkami (pro Egyptany posvátnými zvířaty) přibitými ke štítům a vyvolali tím v řadách protivníka pozdvižení. Pacifikace země se protahovala, ale veškerý odpor byl utopen v krvi.

Vládce bohužel neměl diplomatické dovednosti jako Kyros a nedokázal uzavřít dohodu s egyptskými kněžími. Pokoušel se o násilné řešení, v jehož důsledku se kněží stali jeho tvrdošíjnými nepřáteli. Masakr koček mu nezapomněli a navíc se začaly šířit klepy, že osobně zabil posvátného býka Apise. A vůbec nikoho nezajímalo, že ve skutečnosti vládce Persie přikázal ostatky zvířete, které pošlo z přirozených příčin, nabalzamovat a uložit v příslušné hrobce.

Pobyt v Egyptě měl špatný vliv na Kambýsovu psychiku a dokonce i jeho perští podřízení ho začali považovat za emocionálně nevyrovnaného. Není známo, nakolik pravdivé jsou příběhy o jeho krutosti, ale rozhodně začala narůstat nespokojenost. Tuto nevoli ještě zvýšilo zničení ohromné armády vyslané do libyjské pouště s cílem ovládnout oázu Siva (pozůstatky této armády, pohlcené písečnou bouří, byly objeveny před několika lety). Něco zlého se rovněž dělo v královské rodině. Kambýses během hádky kopl do břicha těhotnou manželku-sestru, Roxané, a zabil ji i dítě. Stále častěji se začalo šeptat o nutnosti krále svrhnout.

Z daleké Baktrie všechno sledoval populární Smerdis a zanedlouho stanul v čele revolty. Východní provincie ho prohlásily za krále a Kambýsovo okolí to nijak nevzrušilo. Velmoži zůstali doma, rovněž čekali jen na signál k převratu. Kambýses ve spěchu pacifikoval Egypt, aby se mohl vrátit na íránské náhorní plošiny. Disponoval početnou armádou, což mu dodávalo optimismu. A tehdy nečekaně zemřel.

Říkalo se, že se král sám zranil mečem do stehna, když naskakoval na koně, a dostal infekci. Jenže smrt ve chvíli tolik nakloněné vzbouřencům se zdá silně podezřelá, ačkoli na druhé straně příznivci Smerdii zřejmě Kambýsovu smrt nezavinili.

V králově okolí žil mladý šlechtic z vedlejší linie Achaimenovců, nějaký Dareios. Měl titul kopiníka, což znamenalo, že byl u dvora významnou postavou. Při analýze celého příběhu se zdá skoro jisté, že právě on způsobil Kambýsovu smrt. Není známo, zda byl vládce otráven nebo zda došlo k sepsi, a ostatně to není důležité. Dareios měl dalekosáhlé plány, ve kterých nebylo místo pro žádného z Kyrových synů. Na trůnu Achaimenovců viděl kopiník sám sebe.

Dareios vrah

Spiknutí zorganizovalo sedm aristokratů z nejvyšších perských rodů. I když se po letech tvrdilo, že se Dareios připojil teprve v pozdější fázi převratu, není to pravda. Od začátku byl vůdcem vzpoury a směřoval k uchopení královské tiáry. Po Kambýsově smrti stál před spiklenci těžší úkol – odstranění Smerdia.

Správce Baktrie se po smrti bratra stal automaticky králem, dokonce se oženil s Atosse, svou sestrou a vdovou po Kambýsovi. Avšak na samotném počátku udělal chybu,

kteřá se odrazila na jeho osudu. Egyptské tažení otráslu finanční stabilitou státu a Smerdis při hledání peněz zkonfiskoval majetek těch, které považoval za nepřátele. Spiklenci tedy mohli počítat s podporou nespokojenců.

Vzbouřenci konali zručně. Smerdis trávil léto v Ekbatanu, poněvadž zdejší klima bylo mnohem příznivější než úmorná vedra na planinách Persie. Vzbouřená sedmička se rozhodla krále usmrtit během návratu, kdy byl hůře hlídán než na dvoře. Když Smerdis vyrazil z Ekbatanu, vzbouřenci vyjeli, aby ho potkali. Vládce a jeho průvod zastihli během odpočinku v nějaké místní pevnosti a bez problémů se dostali dovnitř. Pozornost královské stráže vzbudili, až když mířili ke komnatám panovníka, ale to už bylo pozdě tomu zabránit. Smerdis trávil čas s konkubínou, byl beze zbraně, ale bojoval ulomenou nohou židle. Smrtnou ránu zasadil Artafernes, rodný bratr Dareia.

Zabití krále je vždy vraždou bez ohledu na motivy, jimiž se atentátníci řídí. Smerdis mohl mít nepřátele, ale pro poddané byl stále Kyrovým synem a právoplatným vládcem. Pokud chtěl Dareios legálně usednout na trůnu, byla nezbytná rychlá propagandistická akce.

Což se skutečně stalo, spiklenci měli dávno připravený akční plán. Téměř současně se smrtí Smerdia se objevily informace, že obětí sedmičky se stal nikoli Kyrův syn, ale podvodník, který se za něho vydával. Skutečný Smerdis byl prý zavražděn již dávno, a to na rozkaz Kambýse a jeho místo zaujal médský mág jménem Gaumáta. A jako mocný kouzelník oklamal všechny, kromě jedné z jeho manželek. Ta byla podivnou shodou okolností dcerou jednoho ze spiklenců...

Příběh zněl silně nepravděpodobně, ale Peršané mu uvěřili. Všichni věděli, že mágové znají mocná zaklínadla a Kambýses byl sadista a vrah. Dareios a jeho společníci však nic nenechali náhodě a zabitého bleskově

pohřbili, ačkoli tradice prikazovala tělo podvodníka veřejně vystavit.

Zároveň byla vytvořena další legenda. Noc po vraždě prý spiklenci vyjeli na planinu, aby rozhodli, kdo z nich se má stát novým králem. Čekali na znamení – domluvili se, že tiáru dostane ten, jehož hřebec zařehtá jako první. A když se objevily sluneční paprsky, ozval se Dareiův kůň. Ostatní spiklenci okamžitě seskočili na zem a složili mu hold.

Aby tato historka vypadala pravděpodobnější, byla šířena zvěst, že trůn Dareiovi zajistil jeho podkoní. Prý se předtím dotkl pohlavních orgánů klisny a v patřičném okamžiku přiložil dlaň k nozdram hřebce. Kontrolovaný „únik“ poskytoval celé historce rozměr pravděpodobnosti.

Eliminace dvou Kyrových synů však vyžadovala něco více než jen důvtip a bezohlednost. Přestože měli spiklenci podporu značné části aristokracie, oficiální přiznání vraždy bylo pro široké masy Peršanů a Médů neakceptovatelné. Proto byl Kambýses odstraněn pod záminkou nešťastné nehody a Smerdis zase smyšleným příběhem. Přece jen o síle vládce rozhodovala poslušnost armády, bez podpory vojska by si nikdo trůn neudržel.

Za této situace Dareios použil ještě jeden argument. Průměrnému Peršanovi vůbec nenapadlo, že by nový vládce mohl docela obyčejně lhát. Pravdomluvnost tohoto národa byla přímo příslovečná, tradiční výchova mládeže se omezila na výuku jízdy na koni, střelení z luku a mluvení pravdy. Lháře čekal krutý trest, proto si příběh o mágovi vydávajícím se za Kyrova syna a o projevech mimořádné milosti Ahura Mazdy Dariovi získal mnoho stoupenců.

Říše však byla složena z mnoha národů a Kambýsova vláda otrásla důvěrou v dynastii. Egyptská výprava, zejména výstavba flotily, byla nákladná a břemeno nesl hlavně lid ujařmený Peršany.

Celá mystifikace toho nakonec moc nezmohla, poddaní neměli v úmyslu se vzrušovat vůlí bohů nebo obdivovat um

a poctivost nového vládce. Nakonec musel Dareios o tíaru bojovat se zbraní v ruce a téměř celou říši zachvátila občanská válka. Bouřili se Peršané i podmaněné národy, Dareia ale nenapadlo použít metody, které uplatnil Kyros.

Krev a kůly

Jako první se vzbouřili Babyloňané pod velením potomka dávné dynastie, Nidintubela. Jenže rebelanti neměli šanci na úspěch, elity Babylonu se již naučily ocenit perské panování. Mír a řád zajišťovaly podmínky pro obchodování a obdělávání polí, s vládou Achaimenovců byli rovněž spokojeni i Mardukovi kněží. Jenže bez zázemí nemá žádná vzpoura šanci na úspěch, a tak byl Nidintubel poražen. Dostal se do zajetí a byl naražen na kůl. Dareios nechal vyhlásit, že to byl samozvanec a nikoli potomek královského rodu. Od veřejné popravy se raději upustilo, protože příliš mnoho lidí možného budoucího krále Babylonu znalo. Na kůl bylo naraženo také několik desítek jeho podporovatelů, neboť Dareios se očividně domníval, že tento druh smrti znamená odstrašující příklad. Lidí nakloněných revoltě se však nenašlo dost.

Revoltovat začali také příznivci zavražděného Smerdii – králem prohlásili jistého Vahjzdatu. Použili protivníkovu metodu a vyhlásili, že spiklenci doopravdy zabili mága vydávajícího se za Kyrova syna. Teď byl však nalezen skutečný Smerdis, kterému náleží trůn, a Dareios je samozvanec. Perské elity se rychle naučily metodám ovládání politiky...

Můžeme si představit Dareiův vztek, když se dozvěděl o nápadu svých protivníků. Náhle ztratil monopol na neobvyklý sběh okolností a zázračná znamení, celá mistrovská intrika se rozpadla na kousíčky a o všem měla rozhodnout rozprava zbraní.

Zmrtvýchvstalý Smerdis nebyl jediným problémem nového krále. Na mnoha místech říše se objevovali potomkové dávných dynastií a největší nebezpečí přišlo z Médie. Tamější samozvanec se prohlásil za potomka Astyaga, Kyrova děda, jehož trápily hrozné sny.

Revolty v Persii a Médii hrozily rozpadem říše, velmožové se museli otevřeně postavit na jednu či druhou stranu. Národnost zde nehrála větší roli, Dareia podporovalo mnoho Médů a stávalo se, že Peršané stáli na straně domnělého potomka Astyaga. Dareios ale projevil mimořádný strategický talent, pozdržel médského samozvance do chvíle vítězství nad novým Smerdiem a teprve potom nasměroval armádu na sever. Po triumfu se nezdržel krutostí, Fraortovi byl utat nos, uši a jazyk a byl také oslepen na jedno oko. Zmrzačeného pak na určitou dobu přikovali k bráně paláce v Ekbatany a následně narazili na kůl. S jeho spolupracovníky si Dareios nedělal těžkou hlavu, byli zaživa staženi z kůže a vycpáni slámou.

Samozvaný Smerdis ukončil svůj život rovněž na kůlu, podobně jako jeho přívrženci. Hora, na jejímž úpatí byly popravy vykonány, dostala ironické pojmenování Hora Milosrdenství a Dareios tam zakrátko vybudoval novou metropoli státu, slavné Persepolis.

Exekuce Vahjzadáty byla pro Dareia symbolickým zakončením boje o nadvládu nad Peršany. Jednou provždy pohřbil Smerdia a víckrát se už za něho nikdo nemohl vydávat. Poslední z hlavní linie Achaimenovců byl po třetí usmrcen a Dareios se rozhodl adoptovat se do Kyrovy rodiny. Pocházel sice z vedlejší linie Achaimenovců, ale dcery velkého dobyvatele, s Atossou v čele, stále žily. Král se s ní oženil a Atossa se stala ženou člověka, jenž zavraždil její dva předchozí manžely.

Dareios reformátor

Kyros byl skvělý politik, charismatický vůdce a vizionář, naopak Dareios se projevil jako geniální organizátor, tvůrce systému, který přetrval dvě století. Dokonce déle, neboť Alexandr Makedonský a jeho nástupci převzali perský správní systém bez větších změn.

Dareios neměl v úmyslu sdílet osud svých předchůdců, ale věděl, že úspěšná správa říše vyžaduje zásadní změny. A po opanování situace se téměř beze zbytku věnoval tomuto úkolu.

Celá ohromná říše byla rozdělena na dvacet tři satrapií podle geografických nebo historických kritérií. V čele každé stál satrapa, který měl plnou vojenskou a civilní moc a zodpovídal se přímo králi.

Byl zorganizován řádný daňový systém, přísně stanovující výši tributu z každé provincie. Dareia spíše než výše daní zajímala jejich systematická regulace, proto nedovolil stanovit příliš vysoké sazby. Nezapomínal ani na vizuální stránku fiskálního vykořisťování – odevzdávání každoročního tributu podmaněnými národy se stalo velkým představením. Přestože perští aristokraté králi za jeho zády říkali „kramář“, byl Dareios úspěšný. Klidně a bez větších disonancí zreformoval daňový systém říše, neboť jak je známo, bez finanční stability nemůže žádný stát fungovat.

Vládce říše měl oficiální titul krále králů, kterého si asi považoval nejvíce. Panoval jako faraon v Egyptě, nástupce dávných králů v Babylonu, potomek Astyaga v Médii. Od obyčejných poddaných se oddělil zdí dvorního ceremoniálu, což mělo v budoucnosti řadu následníků. Zajišťovalo to bezpečí, přestože na organizovaný odpor už v říši nikdo nemyslel.

Velký král si velmi vážil svých společníků ze státního převratu, i když i oni měli postavení poddaných. Udělali

však skvělou kariéru na panovníkově dvoře a jejich potomci rovněž dosáhli významných postů. Z tohoto okruhu se rekrutovali satrapové nejdůležitějších provincií, vysocí dvorní úředníci a vojenští velitelé.

Král králů věděl, že daňová nebo správní reforma není všechno. V obrovském státě byla hodnotou sama o sobě informace a rychlost jejího předání. Proto Dareios inicioval imponující investiční program, jehož nejskvělejším úspěchem byla slavná královská cesta. Na trase dlouhé více než dva a půl tisíce kilometrů (od Sard do Suzy) hlídkovaly vojenské oddíly, byly zde dva jízdní pruhy (!!!) a více než sto přepřahacích stanic, kde si mohli pocestní vyměnit koně, sníst jídlo a vyspat se. Nejlepší kurýři prý dokázali zvládnout celou cestu za sedm dnů! Proto nepřekvapuje, že používání cesty bylo upraveno předpisy a vstup na ni bez oprávnění se trestal smrtí. Cestu mohli používat výlučně držitelé zvláštního povolení vydávaného králem nebo satrapy a museli přísně dodržovat předepsaný plán cesty. Na cestování s nákladem byl nutný patřičný souhlas a veškerý kontraband (včetně dopisů) byl okamžitě zničen. Po příjezdu na stanici musel každý cestující vyplnit zvláštní formulář, který se pak ukládal do státního archivu.

Královská cesta nebyla jediným dopravním objektem v Persii, pro zasílání informací mezi jednotlivými strážnicemi se používaly také ohňové signály. V centrálně řízené říši na řádném oběhu zpráv záviselo mnohé a vláda tomu přisuzovala velkou váhu. Když v roce 499 př. n. l. vypuklo povstání íónských Řeků, nemohli povstalci pochopit, proč král králů v Persepoli obdržel informaci o průběhu událostí rychleji, než dorazily do sousedních měst na pobřeží Egejského moře.

Imponující byly rovněž Dareiovy stavební aktivity. Symbolem jeho panování se stala nová metropole, Persepolis, a prakticky téměř nanovo vystavěl také Susy. To byla nejdůležitější města říše, jeho „výkladní skříň“. Vláda velikého

krále vyžadovala odpovídající rámeček a při té příležitosti i skoncování s Kyrskou tradicí. Proto Dareios opustil Pasagradu – toto staré město bylo spojeno s bývalým řádem a on měl potřebu hrát roli obnovitele a nejvýznamnějšího stavitele Persie. A byl úspěšný, dovedně spojil Kyrskou tradici s požadavky univerzální říše a Persepolis se stala symbolem monarchie Achaimenovců. V roce 1971 iránský šáh Muhammad Rezá Pahlaví uspořádal v persepoliských ruinách oslavu výročí 2 500 let trvání perského státu.

Dareiovo novátorství se neomezovalo výhradně jen na správní či fiskální reformy. Panovník snad jako první v dějinách lidstva pochopil, že jeho říše musí mít rozpoznávací značku, jakýsi druh loga spojovaného pouze s králem králů. A to nejen mezi poddanými, ale rovněž za hranicemi státu.

Byl vybrán symbol lučištníka, muže střílejícího z luku, oblíbené zbraně Peršanů. Tento vzor se samozřejmě dostal také na dareiky, mince ražené ve státních mincovnách. Zlaté perské mince byly po generace symbolem statusu, neboť byly považovány za nejcenější peníze tehdejšího světa. Uběhla dlouhá doba, než se někdo jiný odvážil razit zlaté mince. Teprve o půl druhého století později podobnou extravaganci dovolil Filip II. Makedonský (otec Alexandra), přestože jeho současníci dávali přednost perské měně.

Jiným příkladem vizuální propagandy krále králů se stala slavná skalní stěna v Behistunu. Kolem roku 520, když občanská válka stále ještě trvala, začali na Dareiova rozkaz pracovat kameníci. Ve výšce sta metrů byla vytesána dodnes zachovaná podobizna vládce s nohou na ležícím Gaumátovi, před ním podobizny spoutaných králů-podvodníků přemožených panovníkem. Kromě ikonografie byl stejně významný nápis: stovka veršů klínového písma ve třech jazycích (staroperštině, elamštině a akkadštině). Popisovaly činy Dareia navracejícího jednotu a mír v říši.

A nad tím vším ještě jeden symbol spojovaný s Persií Achaimenovců, další logo dynastie čili postava vystupující z kola, považovaná za zobrazení Farny – symbolu královské slávy.

Pěčí o propagandu Dareios poskytl neocenitelné služby moderní vědě. Behistunský nápis se zachoval dodnes a přispěl k rozluštění klínového písma. V první polovině 19. století byl rozluštěn celý text zapsaný v perštině. Tehdy vyšlo najevo, že perské klínové písmo mělo alfabetský charakter. Král se opět projevil jako novátor, pravděpodobně se jednalo o první zvěčnění jazyka dobyvatelů psanou formou.

Dareios, velký reformátor a geniální organizátor, nezapomínal, že jeho předchůdci byli především dobyvateli. Chtěl se jim přinejmenším vyrovnat, a tak jeho armády pronikly do Evropy, podrobily si thrácké kmeny a podmanily si Makedonii. Samotný král králů bojoval dokonce až za Dunajem se Skyty. Podmanil si rovněž západní část Indie, což mělo jistý symbolický rozměr. Poprvé se v té době v pramenech objevuje zmínka o cukru vyráběném ze třtiny...

Kyros Mladší

Obnovitel státu Achaimenovců dostal od potomků přídomek Velký, což si plně zasloužil. A dokonce ani porážka jeho výpravy do Řecka (u Marathonu v roce 490 př. n. l.) v této věci málo změnil. Když o čtyři roky později umíral, zanechal Xerxovi (synovi Atossy) největší říši tehdejšího světa. A k tomu znamenitě fungující správní systém, účinnou fiskální mašinerii a kvalifikovaný úřednický aparát.

Xerxes prohrál další válku s Řeky, ale Helada byla příliš znesvářená, než aby krále králů ohrozila. Větším pro-

blémem se stalo oslabení královské moci během vládnutí následujících pokolení Achaimenovců. Perská říše one-mocněla nemocí téměř všech absolutních monarchií, centrální řízení mnohonárodnostního státu vyžadovalo silnou osobnost na trůnu. Nástupci Dareia a Xerxese takovými osobnostmi nebyli. Neschopní vládcové, převraty na dvoře, mocní hodnostáři soupeřící o vliv, ambiciózní satrapové stávající se pomalu úředními knížaty – takový byl obraz říše v dalších letech. Provincie byly předávány dědičně, spojovány byly pozice v několika satrapiích současně. Největším problémem se však stalo krvavé soupeření o tiáru.

Z devíti vládců, kteří usedli na trůnu po Dareiově smrti, jich šest bylo zavražděno, násilným způsobem přišli o život rovněž bratři a příbuzní krále králů. Říší otřásaly krvavé občanské války, z nichž nejznámější je spojena s rivalitou mezi Artaxerxem II. a Kyrem Mladším (tak pojmenovaným kvůli odlišení od slavného jmenovce).

Dějiny války mezi Dareiovými vnuky známe díky Xenofonovi z Athén, který se jí osobně účastnil. Historik sloužil jako nájemný žoldněř v Kyrově armádě a jeho zpráva z výpravy do nitra Persie (*Anabáze*) získala v antickém světě ohromnou popularitu.

Kyros začínal kariéru jako satrapa Lýdie, Velké Frýgie a Kappadokie (v Malé Asii). Z tohoto období se datuje jeho konflikt se správcem Kárie, Tissafernem, což se osudově odrazilo na osudu mladého prince... Kyros měl koneckonců velké ambice a nemínil se spokojit s rolí satrapy. V tom ho utvrzovala matka Parysatis.

Byl naplánován atentát na Artaxerxe v den jeho oficiální korunovace, ale Tissafernes panoval nad situací.

Podrobnosti o spiknutí vyhradil králi, a Kyros byl uvězněn. Nic se mu však nestalo, neboť matka svého oblíbence hlídala. Princ byl omilostněn, jeho satrapie mu byla vrácena a dokonce mu něco přihodili na Tissafernovy ná-

klady. Král nejspíše uplatňoval v praxi zásadu „rozděl a panuj“ a ve skutečnosti ho zajímaly pouze v termínu placené daně. Za Dareiových časů by toto nebylo možné...

Kyros nepřestával toužit po tíáře a najal řecké žoldnéře. Měl štěstí na správnou dobu, po skončení peloponéské války hledalo hodně nezaměstnaných bojovníků a vyhnanců práci. Počítal rovněž s podporou matky, která pro něho získávala perské hodnostáře. Nebylo to obzvláště těžké. Říše zažívala těžké chvíle (Egypt se stal nezávislým, jiné země se bouřily) a Artaxerxes nebyl vhodný člověk na trůnu.

Kyros měl pověst spravedlivého, vždy dodržoval sliby, byl dobrým velitelem a správcem. Navíc výborně jezdil na koni a střílel z luku, což bylo ve starověkém Íránu považováno za základní dovednosti muže. Mohl být proto považován za dobrého uchazeče o trůn.

Po třech letech panování Artaxerxese shromáždil Kyros v březnu roku 401 př. n. l. padesátitisícovou armádu (včetně třinácti tisíc těžce ozbrojených řeckých hoplitů) a vyrazil na východ. Před nájemnými žoldnéři byl skutečný cíl výpravy zamlčen, protože panovaly obavy, že ne všichni budou ochotni válčit proti králi králů. A opravdu, když byl definitivně sdělen cíl expedice, asi tři tisíce žoldnéřů odešlo. Zbytek však zůstal věrný Kyrovi a spojil s ním svůj osud.

K rozhodujícímu střetu došlo u Kunax, sedmdesát kilometrů severně od Babylonu. Řekové bez problému porazili naproti stojící oddíly perských legalistů (bez vlastních ztrát, prý pouze jeden hoplita byl raněn!). Avšak v centru utrpěla Kyrova vojska porážku a tehdy vsadil uchazeč o trůn všechno na jednu kartu. Na čele šesti set jezdců (podle vzoru předků zbroje a helmy) vyrazil do zběsilého útoku na desetkrát silnější bratrovu gardu. Věděl, že když Artaxerxes padne, jeho vojska zachvátí panika. Málem dosáhl úspěchu, garda byla poražena, ale kolem Kyra zůstalo jen několik set nejvěrnějších. Tímto neodrazen zaútočil princ na